

Ж. Баласагын атындагы Улуттук Улуттук университети унине жана КР Улуттук илимдер академиясынын Б. Юнусалиев атындагы тил институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д. 10.24.700 диссертациялык кеңеште Ж.А, Токошеванын "Махмуд Кашкаринин "Диван-и лугат ат-түрк" сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы" 10.02.01 кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине эксперттик комиссиянын

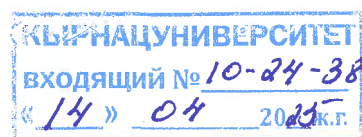
### КОРУТУНДУ ПИКИРИ

1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык иштин адистикке тиешелүүлүгү.

Токошева Жамиля Атторкуровна "Махмуд Кашгаринин "Диван-и лугат ат-түрк" сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын өз ара кыргыз тилине катыштыгы" аттуу диссертациясы диссертациялык кеңештин багытына туура келет. Диссертациялык изилдөөдө каралган маселелер, иштин мааниси жана мазмуну 10.02.01 - кыргыз тили адистигинин профилине ылайыктуу.

Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү 173 бетти түзөт. Ар бир баптын соңунда жыйынтык чыгарылган. Иштин мазмунун чагылдырган киришүү жана корутунду бөлүмдөрүндө каралган маселелер жеткиликтүү илимий чагылдырылып берилген.

2. Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты катары аталган эмгектин уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилиндеги көрүнүшү жана лексика-грамматикалык маанилериндеги өзгөрүүлөрүнүн аныкталышы,



өзгөрүүлөрдүн себептеринин ачылышы жана сөздөрдүн байыркы түзүлүшү менен азыркы тилибизге салыштыруу болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн алдына төмөндөгүдөй милдеттер коюлган: Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү атооч сөздөрдөгү созулма үндүүлөрдүн чагылдырылышын иликтеп талдап чыгуу; Эмгектеги атооч уңгу сөздөрдөгү үндөштүктөргө байкоо жүргүзүү, муун түзүлүштөрүн иликтеп, талдап чыгуу; Махмуд Кашкаринин доорундагы түрк тилдеринин лексикасындагы атооч сөздөрдөгү структуралык өзгөрүүлөргө иликтөө жүргүзүп, анын себептерин аныктоо; «Дивандагы» лексикалык маанилери өзгөрбөгөн, лексикалык маанилери өзгөрүп кеткен сөздөрдү иликтеп, талдоого алуу; Махмуд Кашкари каттап түшүндүргөн сөздөрдүн тематикалык топторуна, анын ичинен кесипчиликке байланышкан сөздөргө, жаныбарлардын аталыштарына, астрономиялык түшүнүктөргө, жер-суу жана географиялык аталыштарга азыркы коз караш менен анализ жүргүзүү, «Дивандагы» атооч сөздөрдүн өзгөрүү өзгөчөлүктөрүн иликтеп, аларды азыркы кыргыз тилиндеги сөздөр менен салыштыруу; Кыргыз тили менен «Дивандагы» сөздөрдүн лексикалык курамынын өзгөрүлгөнүнө, алардын өзгөрүп же өзгөрбөй сакталып айтылып жаткандыгына маани берүү.

**3. Изилдөөнүн актуалдуулугу.** Махмуд Кашкаринин "Диван-и лугат ат-түрк" сөздүгүндөгү атооч сөздөрдүн составындагы тыбыштык жана морфемалык өзгөрүүлөрдүн сырын ачып чыгуу да азыркы кыргыз тилинин тарыхы үчүн баалуу фактыларды берет. Махмуд Кашкаринин "Диван-и лугат ат-түрк" китебиндеги уңгу сөз атоочторду лингвистикалык максатта изилдөө, азыркы кыргыз тилине катыштыгын иликтөө теманын актуалдуулугун түзөт.

**Диссертациянын темасынын илимий программалар (долбоорлор) жана илимий изилдөө иштери менен байланышы.** Диссертациялык иштин темасы Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз тил илими кафедрасынын илимий-изилдөө ишинин тематикалык планына киргизилген.

**4. Илимий жыйынтыктары.** Махмуд Кашкаринин баалуу энциклопедиялык эмгегинин лексикасын изилдөө тилдин тарыхы жана эволюциясы үчүн зарыл, ошондой эле практикалык мааниге ээ. Бүгүнкү күндө эмгекти түздөн-түз фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өңүттөн карап салыштырган изилдөөлөр актуалдуу маселе болуп алдыңкы планга чыкты. Махмуд Кашкаринин эмгеги, менен азыркы кыргыз тилиндеги сөздөрдүн структуралык, семантикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ошондой эле бир эле учурда эки доордун тилдик маданиятын жана эстетикалык мүмкүнчүлүктөрүн карап чыгуу да изилдөөнүн жыйынтыгы катары кароого болот.

**4.1. Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.**

Иштеги алынган теориялык жаңы натыйжаларга Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө камтылган маанилерине, атооч унгу сөздөрдүн лексика-семантикалык маанилик жылыштарга биринчи жолу лингвистикалык иликтөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгү кирет. Эмгектеги атооч сөздөрдөгү үндүүлөрдүн созулма жана кыска айтылыштарынын, сингармонизм мыйзамынын сакталган жана сакталбаган учурларынын иликтениши да илимий жаңылыктардын катарына кирет.

**4.2. Диссертацияга берилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянак, корутундунун негизделүү жана тастыкталуу даражасы.**

**Коргоого сунушталган негизги жоболор:**

1. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү азыркы түрк тилдеринин байыркы абалын тикелөөгө, ошол доордогу лексикалык-грамматикалык жана фонетикалык бөтөнчөлүктөрүн билип таанууга чоң 3 өбөлгө болот. Анда атоочтук унгулардын эзелки көрсөткүчтөрү кенен чагылдырылган болуу керек.

2. Улуу окумуштуунун «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде катталган атоочтук унгулар биздин тилге толук бойдон жетпеген болуу керек. Алардын айрымдары эскирип, колдонуудан чыгып, айрымдары эзелки маани-маңызын толук сактап же семантикалык өзгөрүүлөргө дуушар болуп, кайсы бирөөлөрү өзгөчө жаңы маанилерди кабыл алган болуу керек. Бул процессте троптор чоң кызмат аткарат.

3. Сөздүктө катталган унгулар өзүнчө категорияларга, топторго жиктелет. Мындай классификация байыркы атоолор үчүн да, жаңы атоолор үчүн да бирдей эле жүргүзүлөт. Бирок мындай семантикалык категориялардын саны, сапаты түрк тилдеринин айырмалуу эки доору үчүн бирдей болбойт. Азыркы тилдерде байыркы маани түрдүүчө бутакталып, ажырап кеткендигин байкоого болот.

4. Байыркы түрк тилиндеги унгулардын тыбыштык турпаты азыркылардан айырмаланып турат. Кээде мындай өзгөчөлүк чектүү, бир тараптуу, кээде толук мүнөздө байкалат. Эзелки тилдеги сөз менен мүчөлөрдүн ортосундагы тыбыштык ээрчишүү (ассимиляция) кайсы бир мисалдарда окшош, кайсы бир мисалдарда кескин ажырымдыкта жүрөт. Кыргыз тилиндеги сингармонизм өзгөчө морфофонетикалык касиеттерге ээ.

#### **4.3. Теориялык жана колдонмо багыттагы маселелерди чечүүгө изилдөөдөн алынган натыйжалардын наркы**

**1-жобо** жаңылык катары эсептелет. Жобонун стилдик жагын гана карап чыгуу керек.

**2-жобо** жаңылык катары эсептелбейт.

**3-жобо** жаңылык катары кароого болот. Стилдик жактан оңдоп чыгуу зарыл.

**4-жобо** жаңылык катары эсептелет. Болгону биринчи жана экинчи сүйлөмдү калтырып, калгандарын алып салса болот. Себеби, көрсөтүлгөн маселелер эч кандай деле жаңылык алып келбегендей.

#### **4.4. Квалификациялык белгилерге дал келиши.**

##### ***1. Диссертациялык жыйынтыктарынын мунозу.***

1.2. Илимий чөйрөсүнө жана темасына жараша өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу мааниге ээ илимий жактан жаңы негизделген техникалык экономикалык же техникалык иштеп чыгууларды түшүндүрүү.

##### ***2. Диссертациянын жыйынтыктарынын жаңычылдык деңгээли***

2.1. Жыйынтыктары жаңы деп эсептелет.

##### ***3. Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу.***

3.1. Жогору.

#### ***4. Диссертациянын темасынын пландуу изилдоолор менен байланышы.***

4.1. Тема тармактык программага, илимидер академиясынын же мекеменин тематикалык планына кирет.

##### ***5. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу деңгээли.***

5.1. Тармактын масштабында

##### ***6. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кенири пайдалануу боюнча сунуштар.***

6.1 Кеңири пайдаланууну талап кылат

**5. Изилдөөнүн теориялык жана практикалык баалуулугу.** Махмуд Кашкаринин сөздүгүнүн материалдары түркологиянын, анын ичинде, кыргыз тил илиминин лексикографиялык базасын кеңейтет жана анын натыйжалары фонетика, лексикология, семасиология жана морфологияга байланыштуу кийинки изилдөөлөргө таяныч болот. Изилдөөдөгү материалдар жана теориялык жоболор түрк тилдериндеги лексика-семантикалык жылыштарды салыштырып изилдөөгө баалуу материал болуп бере алат. Чогултулган

материалдар жана изилдөөнүн натыйжалары тарыхый фонетика, тарыхый лексикология, тарыхый морфология боюнча атайын эмгектердин окуу китептеринин жазылышында, иштелип чыгышында пайдаланылышы мүмкүн. Изилдөөдө Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөр уңгу түрүндө да, өзгөргөн түрүндө да жолуккандары талдоого алынып, келечекте түшүндүрмө сөздүктү да, тарыхый-этимологиялык сөздүктү да иштеп чыгууга материал болуп бере алат. М.Кашкаринин сөздүгү боюнча жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн атайын курс иштеп чыкса да болот.

**6. Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана анын жарыяланышы, корутундуларынын тастыкалышы.** Изилдөөнүн мазмунун чагылдырган макалалар жергиликтүү жана чет элдик басылмаларда жарык көргөн. Алар төмөнкүлөр:

1. Токошева, Ж. 1. Махмуд Кашгари-түрк элдеринин орто кылымдагы чыгаан окумуштуусу [Текст] / Ж.Токошева // Ош МУнун жарчысы.- 2012.- №2.-

2. Токошева, Ж. Махмуд Кашкарин-Барсканинин «Дивану лугат ат- түрк» эмгегиндеги бир муундуу сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // ИСИТО П эл аралык илимий-практикалык конференц, материалдары. Бишкек, 2013. - 184-187-66.

3. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегиндеги муундук түзүлүштөр [Текст] / Ж. Токошева // Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. -2014.-242-247-66.

4. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегиндеги маанилери өзгөрүп кеткен сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. -2014, 247-251-66.

5. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегинин түрк тилдерине которулушу жана иликтениши [Текст] / Ж. Токошева // Ош

М

У

Н

У

6. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивани лугат ат-түрк» эмгегиндеги маанилери өзгөргөнгөн сөздөр [Текст] /Ж.Токошева // Ош МУнун жарчысы. 2014. №3. 78-83-66.

7. Токошева, Ж. Лексика из словаря Махмуда Кашгарского «Дивани лугат ат-тюрк» и ее функционирование в современном кыргызском языке [Текст] Ж. Токошева // Проблемы современной науки и образования. Иваново. -2016.- №40. -С. 75-78. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27693291>

8. Токошева, Ж. К истории изучения астрономических, метеорологических понятий и времен года из словаря Махмуда Кашгарского

«Дивани лугат ат-тюрк» в проекции на кыргызский язык [Текст] / Ж.Токошева // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. №3(70) Новосибирск, 17 март 2017.

9. Токошева, Ж. Махмуд Кашгаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги кээ бир жер-суу аталыштарынын бүгүнкү кыргыз тилинде колдонулушу [Текст] /Ж.Токошева // Наука, новые технология и инновации Кыргызстана. 2018. №9. -С. 127-136. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37030567>

Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги кол өнөрчүлүккө байланышкан сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37030565> №9. С. 137-141.

11. Токошева, Ж. Использование долгих гласных Махмудом Кашгари в своём труде Диван-и лугат ат-тюрк» и точки зрения о них сегодняшний день [Текст] Ж. Токошева // НИЦ МИСИ XII международная научно-практическая конференция «Инновационные исследования как локомотив развития современной науки: от теоретических парадигм к практике». Москва. -2019.- С. 3-12. Сайт:<http://conference-nicmisi.ru>

12. Токошева, Ж. Сходство значений слов, связанных сингармонизмом в кыргызском языке и в труде Махмуда Кашгари «Диван Лугат ат-Турк» [Текст] /Ж.Токошева // Бюллетень науки и практики. Т.6. №9 Россия, г. Нижневартовск. 15 сентябрь 2020. С. 429-434. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/58>

13. Токошева, Ж. Махмуд Кашгаринин «Дивани лугат ат-турк» эмгегиндеги кээ бир жылкы аттарынын бүгүнкү кыргыз тилинде колдонулушу [Текст] /Ж.Токошева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2020. -№ 7. -С. 276-280. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45586239>

14. Токошева, Ж. Названия птиц в произведении «Диван лугат ат-Турк» и их употребление в современном кыргызском языке [Текст] / Ж. Токошева //Бюллетень науки и практики. Нижневартовск. 2021. Т.7. - №3. - С. 389-395.

15. Токошева, Ж. Названия продуктов питания в произведении Махмуда Кашгари «Диван-и лугат ат-турк» и их употребление в современном кыргызском языке [Текст] / Ж. Токошева // Бюллетень науки и практики. Нижневартовск. -2021. Т. 7. -No 4.

## **7. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.**

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат негизинен диссертацияга шайкеш келет.

## **8. Диссертациялык иштеги айрым мүчүлүштүктөр**

1. Диссертациялык иште төрт жобо каралган. Анын ичинен экинчи жобо жаңылык катары эсептелбейт. Ошондой эле биринчи жана үчүнчү жобонун стилдик жагын жөнгө салуу керек. Ал эми төртүнчү жобонун акыркы сүйлөмү ашыкча болуп калгандай. Андагы маселе белгилүү маселерден.

2. Киришүүнүн айрым жерлериндеги стилдик жагдайларын карап коюу керек.

3. Диссертациялык иште уңгу сөздөр каралып жатканда сөз айкаштарын максатсыз кароо ашыктык кылат ( 153-бет)
4. Сөз жасоочу мүчөлөрдү өзүнчө алып иликтөөнүн деле кажети жок. Муну негизги бапта уңгулардын жасалышында караса болмок.
5. Иште **көөнөргөн сөздөр** деп караган бөлүмчөнү көрүүгө болот. Бул бөлүмчөнүн аталышын **кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр** деп берүү туура болмок.
6. М.Кашгари "Диванда" сөздөрдү тартипке келтирүүдө беш ариптүү, жети ариптүү ж.б. кылып келтирген жери бар. Аны туурап азыркы илимий иштерде ушундай тартипке салуу туура эмес. Алфавиттик тартип деген бар (155-158-беттер)
7. Сөздөрдүн маанисин, чыгыш тегин анализдөөдө К. Сейдакматовдун "Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү" менен гана чектелет. Бул эмгектен башка сөздөрдүн чыгыш тегин аныктаган көптөгөн илимий эмгектер бар. Мисалы, жаныбарларга тиешелүү - К. Ибрагимов; дыйканчылыкка тиешелүү – Хурибаева; Аңчылык – А.Биялиев; буюм, жаныбар, куралдар, турак-жай – Б.Усмамбетов; жер-суу аттары – Ш. Жапаров; К.Акматов, жемиштер - Ж. Исмаилова; тамак-аш – А. Жапанов ж.б. Ошондой эле өзүндүн да пикирин болуу керек.

**9. Илимий ишке жетектөөчү мекеме.** Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү. Дареги: 720044, Бишкек шаары, Жал кичи району, Тыналиев көчөсү, 30-43.

#### **Эмгектери:**

1. Тил илими: 1 бөлүк. Илимий таанып-билүү жана тил илиминин тарыхы" (окуу-методикалык жана илимий-теориялык басылма). Бишкек, 2020. (27,3 б.т.) (авторлош);

2. "Тил илими: 2 бөлүк. Тил илиминдеги жаңы багыттар" (окуу-методикалык жана илимий-теориялык басылма). Бишкек, 2021. (15,75 б.т.)

(авторлош);

3. "Тил илими: 3-бөлүк. Тил илиминин метод, принцип, аспекти" (авторлош), (басмада).

«Тилдик норма» жана «адабий норма» түшүнүктөрүнүн карым-катышы // Наука и новые технологии. -2023. -№12.

5. Тилдеги стандарттуу эмес лексиканы лингвистикалык, социалдык жана маданий көрүнүш катары изилдөөнүн айрым маселелери //Наука и новые технологии. -2023. -№12.

**Кочорова Гүлүмкан Осмоновна** филология илимдеринин кандидаты, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын доцентинин милдетин аткаруучу

#### **Эмгектери:**

1. Төлеген Касымбековдун "Сынган кылыч" романындагы сөзмөрлүккө, чечендикке байланыштуу колдонулган фразеологизмдердин стилдик маанилери // Dr. Sevil Piriyeve Karaman Ankara üniversitesi türkiye asead 11.

2. Т. Касымбековдун "Сынган кылыч" романындагы адамдын оор абалын туюндурган фразеологизмдердин стилистикалык кызматы //

Казахский национальный университет имени аль-Фараби. ISBN 978-601-

**10. Диссертанттын диссертациялык иши үчүн сунушталган маселе жана расмий оппоненттерине сунуш.**

**Расмий оппоненттер:**

**Абдыкеримова Аида Эсенгуловна** филология илимдеринин доктору, доцент, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын профессору

**11. Диссертацияны Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү "Жобосунун" талаптарына ылайык келишине эксперттин корутундусу.**

Токошева Жамиля Аттокуровнаынын 10.02.01 кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган Махмуд Кашгаринин "Диван-и лугат ат-түрк" деген темадагы диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугу, кыргыз тилинин тарыхы үчүн маанилүү, алынган тыянак-натыйжалары далилдүүлүгү, теориялык жана практикалык мааниге ээ болучу маселелерди камтыган илимий эмгек экендигинде маселе жок. КРнын Президентине караштуу УАКнын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берет. Диссертацияга коюлган сын-пикирлерди эске алуу менен диссертациялык кеңешке кабыл алууга сунушталат.

**Эксперттик комиссиянын мүчөсү,**

**Филология илимдеринин доктору, доцент**

**К.Карасаев атындагы Бишкек**

**мамлекеттик университетинин Кыргыз**

**жана Түрк тилдеринин теориясы**

**кафедрасынын башчысы**

**КОЛУН ТАСТЫКТАЙМЫН  
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ**

**КАДРЛАР БӨЛҮМҮНҮН БАШЧЫСЫ  
ЗАВЕДУЮЩИЙ ОТДЕЛА КАДРОВ**

**"08" 04 2025 ж.**

**Усмамбетов Б.Ж.**

**08.04.2025-ж**

**Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктайм:**

**Окумуштуу катчы, филология илимдеринин**

**доктору, доцент**

**Окумуштуу катчынын колун тастыктайм:**

**С.К. Каратаева**

**КБнын башчысы**